

LIBRIS

We know
books

MAREA ISTORIE ILUSTRATĂ A ROMÂNILOR

EDIȚIE REVIZUITĂ ȘI ACTUALIZATĂ

BUCUREȘTI • CHIȘINĂU • CLUJ-NAPOCA • IAȘI

CUPRINS

IOAN-AUREL POP • IOAN BOLOVAN CUVÂNT CĂTRE CITITOR	6	OCTAVIAN ȚACU BASARABIA DE LA DOMINAȚIA ȚARISTĂ LA UNIREA CU ROMÂNIA	525
MIHAJ ROTEA PREISTORIA	8	MARCELA SĂLĂGEAN ROMÂNIA ÎNTRE 1919 ȘI 1947	548
AUREL RUSTOIU DACIA ÎNAINTE DE ROMANI	28	GHEORGHE IACOB ASPECTE DIN VIAȚA COTIDIANĂ. CUM TRĂIAU ROMÂNII ÎN PERIOADA INTERBELICĂ	580
CORIOLAN HORATIU OPREANU REGIUNILE NORD-DUNĂRENE DE LA PROVINCIA DACIA LA APARIȚIA LIMBII ROMÂNE (SECOLELE II-VIII)	56	OCTAVIAN ȚACU BASARABIA ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE (1918-1940)	587
TUDOR SĂLĂGEAN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU (SECOLELE IX-XIV)	122	COSMIN POPA REGIMUL COMUNIST DIN ROMÂNIA 1948-1989	606
IOAN-AUREL POP ROMÂNII ÎN SECOLELE XIV-XVI: DE LA „REPUBLICA CREȘTINĂ” LA „RESTAURAREA DACIEI”	184	OCTAVIAN ȚACU BASARABIA ÎN CADRUL UNIUNII SOVIETICE	675
SUSANA ANDEA ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL XVII	271	OCTAVIAN ȚACU REPUBLICA MOLDOVA DE LA COMUNISM LA INTEGRAREA EUROPEANĂ (1991-2017)	692
IONUȚ COSTEA ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL XVIII	346	COSMIN POPA ROMÂNIA ÎNTRE 1990 ȘI 2017 SAU TRANZIȚIA CU SPECIFIC NAȚIONAL	712
IOAN BOLOVAN ROMÂNII ÎN PERIOADA REFORMELOR ȘI A REVOLUȚIILOR DEMOCRATICE (1820-1859)	407	IOAN-AUREL POP CUVÂNT DE ÎNCHEIERE	743
GHEORGHE IACOB ROMÂNII ÎN PERIOADA EDIFICĂRII STATELOR NAȚIONALE (1859-1918)	452	TUDOR SĂLĂGEAN CRONOLOGIE ISTORICĂ	746
IOAN BOLOVAN ROMÂNII DIN AFARA GRANIȚELOR	513	SUVERANI ȘI ȘEFI DE STAT	763
		LISTĂ DE ABREVIERI	768
		BIBLIOGRAFIE	769
		INDICE DE NUME PROPRII	799
		MULȚUMIRI	816

Cu o forță creatoare uriașă și în permanentă creștere, omul a înfăptuit o operă fabuloasă despre care, însă, dispunem de o cronică incompletă, adesea risipită în adâncul pământului. Documentele scrise ne vorbesc, în spațiul României de astăzi, cel mult despre ultimele două milenii, dar partea cea mai consistentă, de peste 2–3 000 de milenii (dacă luăm în calcul nu doar omul de tip fizic contemporan, ci și cele câteva specii de hominizi socotite creatoare ale primelor culturi paleolitice), rămâne să fie scrutată de arheologie, ajutată îndeaproape de antropologie, paleozoologie, geologie, biologie, genetică etc.

Termenul **preistorie** (lat. *prae-historia*, „înainte de istorie“), impus de Congres Internațional d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques din 1867, desemnează cea mai lungă și cea mai tainică perioadă din istoria umanității. Începuturile ei sunt legate de cele ale antropogenezei, iar sfârșitul de intrarea în protoistorie (gr. *protos*,

„primul, întâiul“), ultima fiind o perioadă intermediară între preistorie (lipsită de izvoare scrise) și istorie (probată cu mărturii scrise), caracterizată de apariția popoarelor (în cazul nostru tracii, urmași de geto-daci, despre care ne vorbesc adesea izvoare scrise din spațiile civilizațiilor înalte ori cele clasice din sudul Europei). Marele savant Nicolae Iorga afirma, cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, că nu există preistorie decât pentru geologie și antropologie, căci „de îndată ce omul se găsește înaintea unor manifestări de artă... avem de a face cu istoria propriu-zisă“. Urmand, de această dată, pașii marelui poet și filosof român Lucian Blaga, vom înțelege că apariția omului, în sensul de om deplin, a produs în univers un „salt ontologic“, fenomen petrecut la începutul preistoriei (care este „o tindă a istoriei“): „Istoria se înfiripă ca o mutație ontologică în univers și nu se va sfârși decât odată cu omul, fiind și rămânând istorie deplină în fiecare moment al ei“.

PALEOLITICUL

Epoca paleolitică, perioada cea mai veche și cea mai lungă din istoria omenirii, este divizată de specialiști în trei etape de dezvoltare: Paleoliticul inferior, cel mijlociu și cel superior. Cadrul cronologic al Paleoliticului coincide cu al Pleistocenului (prima perioadă a Cuaternarului), fiind marcat de patru mari glaciațiuni stabilite în Alpii Elveției (Günz, Mindel, Riss, Würm).

Dacă pentru evoluția climatului, a faunei și a vegetației de pe teritoriul României deținem date mulțumitoare, nu același lucru îl putem spune despre aspectul fizic al omului paleolitic. Pentru Paleoliticul inferior nu dispunem, de exemplu, de nici o descoperire de schelet uman, iar în ce privește Paleoliticul mijlociu putem reține pentru analiză doar cele câteva falange descoperite în peștera Bordu Mare de la Ohaba-Ponor (jud. Hunedoara). Cutia craniană din peștera Cioclovina Uscată (jud. Hunedoara), care prezintă trăsături atribuite lui *Homo sapiens*, a fost datată în Paleoliticul superior, ea fiind însoțită de trei piese de silex specifice Aurignacianului. Recentele și prețioasele fosile umane descoperite în Peștera cu

Oase (Anina) aduc noi și valoroase informații referitoare la același tip uman. În peșterile Vârtop și Ciur-Izbuc (ambele din Munții Apuseni), speologii au descoperit urme plantare, studiul antropologic al acestora indicând caractere Cro-Magnon și chiar neandertaliene.

Economia comunităților paleolitice era bazată pe exploatarea naturală a resurselor, culesul, pescuitul și mai ales vânătoarea fiind ocupațiile fundamentale ale diferitelor grupuri umane. Încă din Paleoliticul inferior oamenii își vâneau prada fie direct, fie cu ajutorul capcanelor. Superbele picturi paleolitice din peștera de la Cuciulat (jud. Sălaj) ne întăresc convingerea că, în Transilvania cel puțin, calul a constituit, alături de mamut și de cerb, una dintre resursele importante de hrană. Iar dacă rămânem în sfera artei parietale paleolitice, trebuie să numim și excepționalele picturi din peștera Coliboaia (jud. Bihor), a căror datare le înscrie printre cele mai timpurii manifestări de acest fel din Europa.

În vestul Munteniei, în spațiul dintre râurile Olt și Argeș, Paleoliticul inferior se remarcă prin

numărul relativ mare de unelte din piatră (în mare majoritate din silix), ce aparțin așa-numitei Culturi de profund (*Pebble culture*). În ce privește Transilvania, această perioadă rămâne, în mare parte, o necunoscută. Descoperirea piesei litice acheuleene de la Căpușu Mic (jud. Cluj) și a pieselor litice premusteriene de la Tâlmăciu (jud. Sibiu) sunt o certitudine; din nefericire, nu se cunoaște situația lor stratigrafică precisă. Nu același lucru poate fi spus despre descoperirile din bazinul Ciucului, de la Sândominic (jud. Harghita), care au oferit mai multe unelte și o faună bogată aflate în poziții stratigrafice certe, aparținând geocronologic intervalului cuprins între sfârșitul Mindelului și prima parte a Rissului. Pentru Moldova pot fi reținute descoperirile de la Valea Lupului-Iași și cele de la Mitoc-Malul Galben (jud. Botoșani).

PALEOLITICUL MIJLOCIU

(Musterianul) ocupă un interval de timp mult mai scurt în comparație cu etapa anterioară (cca 100 000–33 000/30 000 BP). Este perioada situată, în linii generale, la începutul Pleistocenului superior, corespunzând, în cadrul cronologiei glaciare alpine, intervalului cuprins între sfârșitul interglaciareului Riss-Würm (dacă nu odată cu Würmul inferior). Continuarea sa până în Würmul mijlociu este indicată de datările locuirilor musteriene târzii din peștera Gura Cheii-Râșnov (jud. Brașov) și Peștera Spurcată-Nandru (jud. Hunedoara). În peșterile din Carpații Occidentali – Nandru și Ohaba-Ponor – au fost cercetate unele dintre cele mai bogate așezări musteriene din România, cu depuneri ce ating doi metri, dovedind că Musterianul din peșteră a durat o lungă perioadă de timp. Inventarul lor litic, bogat în racloare, constă în mare parte din unelte de cuarțit caracterizate printr-o tehnică de cioplire a galeților analoagă celei numite pontiniene. Acestea li se adaugă câteva piese de os cu urme de prelucrare, folosite ca străpungătoare sau racloare. În ce privește sursele de materie primă pentru confecționarea uneltelor, s-a constatat că acestea se aflau, de regulă, în apropierea așezărilor. Excepție face obsidianul, care era adus de la distanțe mai mari, din zona Tokaj (Ungaria)

sau din nord-vestul României. Deosebit de importantă pentru acest orizont cronologic este vatra de foc dublă de la Ohaba-Ponor, clădită din lepezi de piatră dispuse circular. În interiorul și în jurul acesteia s-au găsit cărbuni, cenușă, unelte și oase arse, fapt care demonstrează că hrana, cel puțin în parte, era tratată termic. În aceste peșteri au fost descoperite, de asemenea, un mare număr de specii de mamifere carnivore (urs de peșteră, hienă, leu, panteră), dar și erbivore (cal, cerb etc.). Cel puțin în parte, acestea au putut constitui hrana comunităților musteriene. Musterianul din peșterile amintite se apropie mai ales de Paleoliticul alpin, caracterizat prin prezența a numeroase așchii și spărturi de cuarțit și printr-o proporție mai mare a oaselor de animale vâdate în comparație cu uneltele. Ca urmare, specialiștii consideră acest Musterian drept un „Charentian oriental“.

Și în nord-vestul și nordul Transilvaniei, în așezările de la Boinești (jud. Satu Mare) și Remeștea (jud. Maramureș), au fost găsite unelte tipic musteriene (racloare cu vârfuri unifaciale și bifaciale, piese denticulare, vârfuri tipice etc.). Parțial, acestea pot fi incluse într-o etapă târzie a Musterianului sau chiar într-o etapă de tranziție spre Paleoliticul superior, contemporană pe alocuri cu debutul culturii aurignaciene din Paleoliticul superior. În Moldova, pe cursul mijlociu al Prutului, au fost cercetate mai multe așezări musteriene, cele mai cunoscute fiind cele de la Mitoc și Ripiceni (jud. Botoșani). Stratul de cultură din așezarea de la Ripiceni are grosimea de 12 m, fiind format și din șase niveluri musteriene, acestea din urmă conținând o cantitate impresionantă de materiale arheologice (complexe de locuit, vetre de foc, bogat material litic).

Procesul de diferențiere regională a culturilor s-a accentuat în Paleoliticul superior, perioadă care corespunde Würmului mijlociu și superior. Începutul Paleoliticului superior este datat pe teritoriul României între cca 32 000/30 000 și 13 000 BP, corespunzând paleoclimatic cu începuturile oscilației Arcy. Această perioadă este dominată de evoluția a două mari culturi – cea aurignaciană și cea gravettiană –, ambele evoluând de-a lungul mai multor etape de dezvoltare determinate stratigrafic.

Începuturile culturii aurignaciene par să se fi desfășurat în paralel cu faciesurile musteriene tardive din peșterile carpatine, dacă luăm ca verosimilă datarea cu C14 a nivelului II-b din peștera Gura Cheii-Râșnov. În nord-vestul Transilvaniei au fost identificate straturi de cultură aparținând Aurignacianului mijlociu, semnalate prin prezența gratoarelor pe capăt de lamă, a gratoarelor crenate înalte și a nucleelor prismatice și piramidale. În Banat, în așezările de la Tincova, Coșova și Românești-Dumbrăvița, au fost descoperite unelte de silex care demonstrează că Aurignacianul din această zonă a evoluat în strânsă legătură cu cel din centrul Europei (grupa Krems-Dufour). Piese aurignaciene au fost descoperite și în peșterile din Carpații Occidentali, cele mai cunoscute fiind cele de la Cioclovina Uscată (jud. Hunedoara), unde s-au făcut, la începutul secolului trecut, primele descoperiri paleolitice din Transilvania. În Moldova au fost identificate două faciesuri diferite ale culturii aurignaciene. Cel situat pe terasele Bistriței, caracterizat printr-un

utilaj sărăcăcios, reprezintă limita răsăriteană a aceluia din Europa Centrală.

Gravettianul oriental a avut o lungă evoluție, cunoscând mai multe etape de dezvoltare, documentate mai cu seamă prin așezările din Moldova (Mitoc, Crasnaleuca, Ceahlău etc.). Urmele sale se regăsesc și în Țara Oașului și în Maramureș, unde au fost descoperite microlite confecționate mai ales din obsidian, indicând posibile legături cu Gravettianul din regiunile vecine (Moldova, Ucraina sud-carpatică, estul Slovaciei și nord-estul Ungariei).

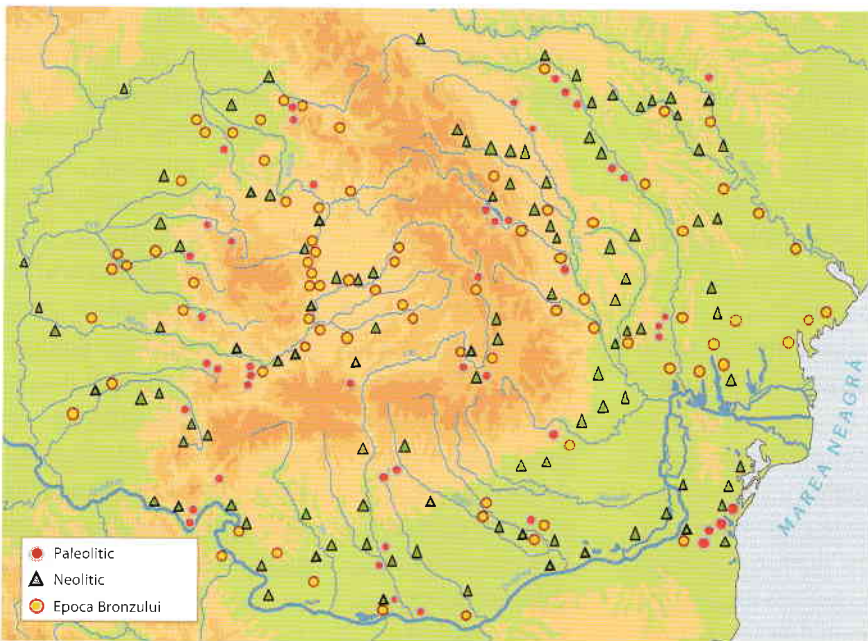
Gravettianul final acoperă și Banatul, cu precădere zona Porților de Fier ale Dunării, unde vârfuri identice cu cele de tip Laugerie-Basse au fost descoperite în grote și în așezări în aer liber. Tot în Banat a fost identificată o cultură cu mai multe etape de evoluție, numită de descoperitorul ei „Paleoliticul superior cuarțitic”; sincron cu Aurignacianul și apoi cu Gravettianul local, acesta este considerat o supraviețuire a etapelor finale ale Musterianului cu utilaj de cuarț și cuarțit (Charentianul oriental).

EPIPALEOLITICUL

Epipaleoliticului i-au fost atribuite, de regulă, populațiile care au evoluat odată cu începuturile oscilației Bölling (circa 12 000 BP) și care au continuat să supraviețuiască până spre sfârșitul

Preborealului; prin urmare, această perioadă istorică se înscrie în intervalul 13 000–9 500/9 000 BP. Aceste comunități au continuat, în esență, modul de viață din Paleoliticul superior.

Datorită unei multitudini de factori, între care și schimbările climatice, micile grupuri de vânători-pescari-culegători au adoptat, în paralel cu uneltele tradiționale, noi tipuri de unelte și arme, cum ar fi microlitele geometrice (trapeze). Moldova, Muntenia și Dobrogea erau locuite de populații aparținând Epigravettianului final. Uneltele sunt caracterizate printr-o microlitizare accentuată.

În zona Porților de Fier s-a instalat o populație atribuită Epigravettianului final sau Tardigravettianului mediteraneean. Prima etapă a acestei perioade este cunoscută prin descoperirile din peștera Climente II–Dubova (jud. Mehedinți); celei de a doua îi sunt caracteristice vestigiile din adăpostul de sub stâncă de la Cuina Turcului–Dubova, situat în același masiv calcaros Ciucarul Mare. În cele două niveluri de locuire de la Cuina Turcului au fost descoperite numeroase unelte și arme din silex, mai rar din obsidian, os și corn, dar și obiecte de podoabă (cochilii și dinți perforați, pandantive din os etc.). Obiectele de podoabă sunt uneori decorate

cu motive geometrice incizate. Demnă de reținut este o falangă de cal, ornamentată în întregime, reprezentând cel mai probabil o figurină feminină. Pe lângă rămășițele de castor, mistreț, capră neagră etc., păsări și pești, au fost identificate și resturi de schelete umane; din peștera Climente II cunoaștem un schelet uman aflat în poziție chir-cită, acoperit cu un bogat strat de ocru roșu, atribuit unei locuiri tardigravettiene care, cronologic, precedă nivelul I de la Cuina Turcului. Descoperirile din zona Clisurii prezintă similitudini evidente cu industriile din Peninsula Italică, fiind o expresie a migrației din zona amintită a purtătorilor Epigravettianului final.

MEZOLITICUL

Mezoliticul debutează, cel mai probabil, la sfârșitul Preborealului și se dezvoltă în plin Boreal, atingând chiar începuturile Atlanticului.

Cronologic, el se situează, în aceste condiții, între 9 500/9 000 și 7 400 BP. În această perioadă, pe teritoriul României sunt documentate două culturi, cea tardenoisiană și cea de tip Schela Cladovei. Tardenoisianul este răspândit în mai multe regiuni ale țării (Moldova, Muntenia, Dobrogea), inclusiv în zona montană din sud-estul Transilvaniei (Cremenea–Sita Buzăului, Costanda–Lădăuți) și în nord-vestul acestei provincii (Ciumești–Pășune). În așezarea de la Ciumești (jud. Satu Mare), pe lângă uneltele microlitice lucrate din silex și obsidian, tipice Tardenoisianului central-est-european, s-au găsit ca armături, în afară de trapeze, un segment de cerc și două triunghiuri scalene. Resturile faunistice indică prezența mistrețului și a căprioarei. Nu este exclus ca descoperiri viitoare să ducă la identificarea unor comunități tardenoisiene târzii de tip nord-vest-pontic sau central-est-european care să se afle într-un stadiu de neolitizare fie și incomplet, înțelegând prin aceasta un început de economie productivă bazată pe debutul domesticirii animalelor și al cultivării plantelor.

Cultura Schela Cladovei este cunoscută prin nouă așezări în aer liber situate în preajma Dunării. Inventarul litic conține numeroase piese atipice lucrate din cuarțit și gresii silicioase, cărora li

se adaugă un număr mic de piese de silex. Uneltele de corn (săpăligi, scormonitoare, brăzdare cu una sau două găuri pentru prins în coadă) par să indice un început de cultivare a plantelor. Unele pietre mari de râu cu o albiere pe una din fețe ori plăci mari, groase au putut fi utilizate ca râșnițe. Studiul faunistic indică o economie bazată îndeosebi pe vânătoare: cerb, căprior, bour, mistreț, iepure, măgar sălbatic, vulpe etc. Este posibil, totodată, ca purtătorii acestei culturi să fi domesticit câinele.

Datele antropologice sunt destul de numeroase. Tipul fizic a fost apreciat ca fiind un Cro-Magnon oriental. Scheletele defuncțiilor au fost descoperite în gropi dreptunghiulare săpate uneori chiar în cuprinsul locuinței. Acestea erau așezate fie în poziție chircit, fie pe spate, împreună cu puține obiecte personale. Mortalitatea infantilă era ridicată, iar durata medie de viață a adulților atingea 36,2 ani. Descoperirea unor schelete având în ele vârfuri de săgeată ne oferă dovezile unor morți violente. Cercetările demonstrează că această cultură nu își are originea în Tardigravettianul de aspect mediteraneean, ea fiind produsul unei noi migrații în zona Porților de Fier. Se poate spune, de asemenea, că sosirea primilor purtători ai civilizației neolitice (cultura Precriș) determină treptat încheierea existenței culturii arheologice de tip Schela Cladovei–Lepenschi Vir.

Geneza Neoliticului s-a produs prin migrația lentă a unor comunități din sudul Peninsulei Balcanice, purtătoare ale culturii Protosesklo din zona tesalo-macedoneană, care au adus în spațiul nostru cuceriri capitale de ordin economic, social și spiritual.

Procesul de neolitizare, a cărui esență economică rezidă în trecerea la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor, nu a fost rezultatul inventivității populației locale mezolitice (chiar dacă aceasta a pregătit terenul în numeroase privințe), ci rezultatul pătrunderii treptate, în actualul spațiu românesc, a unor comunități purtătoare ale civilizației neolitice. De regulă, epoca pietrei șlefuite este împărțită în trei perioade: Neoliticul timpuriu, Neoliticul dezvoltat (Neoliticul mijlociu și Neoliticul târziu) și Eneoliticul. Începuturile epocii neolitice pe teritoriul României, datate pe baza unor date C14 calibrate, se situează pe la 6400 î.Hr., iar sfârșitul Eneoliticului pe la 3400 î.Hr.

NEOLITICUL TIMPURIU

(cca 6400–5400 î.Hr.) cunoaște două orizonturi culturale succesive, legate genetic între ele și având fizionomii apropiate. Cel dintâi (orizontul Gura Baciului–Cârcea/Precriș) se datorează exclusiv migrației unei populații neolitice din zona sud-balcanică. Cel de al doilea (cultura Starevo–Criș) reflectă procesul de adaptare a unor noi comunități sud-balcanice la condițiile acestui spațiu, fiind rezultat și din sinteza cu grupurile tardenoisienne locale.

Orizontul Gura Baciului–Cârcea, numit și cultura Precriș, este rezultatul desprinderii din cultura Protosesklo a unui grup care înaintează spre nord și care, ajuns în zona nord-dunăreană, întemeiază prima cultură cu ceramică pictată din România. Numărul mic de situri care pot fi atribuite acestui prim orizont cultural neolitic nu permite stabilirea cu certitudine a căii de pătrundere a acestui grup în spațiul intracarpatic, valea Oltului fiind însă cea mai probabilă cale. Pe baza stratigrafiei din stațiunile de la Gura Baciului

(jud. Cluj) și Ocna Sibiului (jud. Sibiu), evoluția acestei culturi este împărțită în trei faze majore. Așezările sunt situate pe terase înalte de-a lungul unor văi secundare. Locuințele sunt cel mai adesea de tip bordeie și semibordeie, dar apar și locuințe de suprafață, de obicei pe platforme din pietre de râu. Ceramica (boluri, cupe, vase cu piciorușe) este fină, pictată cu buline ori cu motive geometrice albe pe fond de culoare roșie sau brună-roșcată. Odată cu ceramica, cultivarea plantelor și creșterea animalelor, noua cultură introduce uneltele din piatră șlefuită și primele statuete din lut. Morții erau îngropați în cuprinsul așezării, uneori chiar sub locuințe. La Gura Baciului a fost atestată, pentru prima dată pe teritoriul României, incinerarea ca practică funerară. Plastica antropomorfă și cea zoomorfă ne dezvăluie un sistem de credințe bipolar: Marea Mamă, reprezentând principiul feminin, și Taurul, reprezentând principiul masculin. Prezența în cadrul descoperirilor de la Gura Baciului a unor capete de piatră antropomorfe, asemănătoare cu celebrele capete de piatră de la Lepenski Vir, ne semnaleză posibile contacte între autohtonii culturilor mezolitice și nou-veniți. În același timp, adoptarea acestor zeități străine, fie și sub forma exclusivă a expresiei lor plastice, relevă un proces remarcabil de asimilare specific orizontului amintit. La Ocna Sibiului, în nivelul Precriș II, au fost găsite o mică statueta din piatră, de formă conică, înfățișând un cuplu îmbrățișat, și un pedestal din aceeași rocă, asociat cu figurina. Pe statueta și pe soclu se pot distinge mai multe semne, interpretate de descoperitor ca ideograme.

Cultura Starevo–Criș, care marchează generalizarea Neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic, este socotită uneori o prelungire a orizontului/culturii Gura Baciului–Cârcea/Precriș, trecându-se cu vederea că ea este rezultatul unei noi migrații sud-balcanice (cultura Presesklo), ajunsă în Transilvania și Moldova prin Banat. Cultura Starevo–Criș are o lungă evoluție, desfășurată pe parcursul mai multor faze. Așezările sunt instalate pe lunci, terase, dealuri și chiar

în peșteri, acolo unde condițiile de mediu erau favorabile. Locuințele erau adâncite în fazele mai vechi și de suprafață și cu forma unor colibe în fazele mai recente. Vase asimetrice, străchini și cupe sferice, altărașe cu piciorușe, toate lucrate din lut, mobilează spațiile interioare ale culturii. Inventarul litic include microlite din silix și obsidian, dar și topoare mari de piatră șlefuită de tip Walzenbeile. Tot acum apar, sporadic, și primele obiecte mici din aramă. Pintaderile decorate cu motive geometrice, precum și scoicile *Spondylus* și *Tridacna* atestă legăturile cu regiunile Mediteranei de Est. În mormântările se făceau atât în interiorul locuințelor, cât și printre acestea. Analizele antropologice au relevat o componentă majoritară de factură mediteraneeană, care pledează și ea pentru originea sudică a acestei populații.

NEOLITICUL DEZVOLTAT

(cca 5400–4500 î.Hr.) acoperă intervalul cuprins între ultima fază a culturii Starevo–Criș și debutul culturilor Petrești, Cucuteni–Ariușd și Gumelnița, perioadă care include ceea ce multă vreme a fost cunoscut sub denumirile de Neoliticul mijlociu și târziu. Neoliticul dezvoltat este marcat de migrația unor noi grupe de populații pornite din sudul Peninsulei Balcanice, aparținând grupului de culturi cu ceramică neagră lustruită. Aceste grupe au creat cultura Vinča (împărțită de regulă în patru faze principale: A, B, C și D), al cărei început este sincron cu faza finală a culturii Sesklo (Grecia) și care ocupă Banatul și mare parte din Transilvania. Cam în aceeași perioadă, în nord-estul Transilvaniei au pătruns din Moldova și Muntenia numeroase grupuri de purtători ai culturii ceramicii liniare cu note muzicale.

Cultura Vinča îmbracă pe teritoriul României forme diferite, în funcție de fondul local pe care se dezvoltă (reprezentat de cultura Starevo–Criș și de cea a ceramicii liniare) și de intensitatea pulsațiilor sudice. Sinteza elementelor amintite a dat naștere la numeroase aspecte regionale înrudite, astfel încât pe teritoriul Transilvaniei specialiștii vorbesc nu de o cultură Vinča propriu-zisă, ci de cultura Banatului, grupul Bucovăț, grupul Pișcolt, cultura Turdaș și grupul Iclod. Aceste grupe sunt caracterizate, de regulă,

printr-o ceramică neagră lustruită (cupe, străchini, amfore bitronconice, capace etc.). Decorul este variat incizat-imprimat, în special cu benzi umplute cu liniuțe, cărora li se adaugă caneluri fine. Statuetele au cap rombic (care ar putea indica o mască) și corp cruciform, fiind adeseori decorate cu motive spiralo-meandrice.

La sfârșitul etapei Vinča A2 a luat naștere cultura Banat, în cadrul căreia au fost sesizate anumite particularități zonale (grupele Bucovăț și Parța). Așezarea de la Parța (jud. Timiș), intens cercetată, demonstrează că această cultură a atins un grad de civilizație marcat de existența construcțiilor cu etaj și de o viață spirituală complexă, descifrabilă în parte prin componentele marelui sanctuar cercetat aici. Edificiul de cult (cu dimensiunile maxime de 12,6 × 7 m), prezen-

Vedere panoramică a sanctuarului neolitic de la Parța reconstruit în Muzeul Național al Banatului

tând două faze de construcție, avea două încăperi – una la răsărit, alta la apus – despărțite de masa-altar, apoi de un perete. Încăperea dinspre apus servea la depunerea ofrandelor curente. În fundația stâlpului de la intrarea dinspre sud a acestei încăperi s-au găsit un idol zoomorf și un văscior. Încăperea dinspre răsărit servea ceremoniilor de inițiere. Centre religioase de acest fel polarizau cu certitudine, prin prestigiul și marea lor, populația unei zone mai largi.

Semințele carbonizate descoperite în așezarea de la Liubcova ne indică cultivarea mai multor specii de cereale. Cea mai mare pondere o are grâul, reprezentat mai ales prin specia *Triticum dicoccum*, fiind însă prezente, în proporție de cca 10%, și speciile *Triticum monococcum* și *Triticum*

aestivum. Trebuie semnalată, de asemenea, apariția pentru prima dată pe teritoriul României a orzului din specia *Hordeum vulgare*. Nu lipsesc nici leguminoasele, ca lintea și măzăricea. Interesant de semnalat este și modul de recoltare a grâului, cunoscut dintr-o așezare de la sud de Carpați (Teiu, cultura Gumelnița), probabil utilizat cel puțin în parte și în alte spații. Grâul se recolta prin smulgere, snopii astfel făcându-se fiind legați cu tulpini de curpen, iederă sau viță-de-vie. După aducerea în așezare, grâul era bătut de pe spice.

Comunitățile vinciene pătrunse pe cursul mijlociu al Mureșului, influențate de tradițiile Starevo-Criș și de elementele ceramicii liniare, au creat o nouă sinteză culturală, denumită cultura Turdaș. Frecvența unor semne incizate pe fundul unor vase, descoperite mai cu seamă la Turdaș (jud. Hunedoara), interpretate adesea ca mărci de olar, este considerată în ultima vreme o dovadă a începutului consemnării grafice a datelor. Că lucrurile stau așa o demonstrează, se pare, și tăblițele de lut ars acoperite cu motive pictografice incizate de la Tărtăria (jud. Alba), descoperite, conform lui Nicolae Vlăssă, într-o groapă rituală alături de idoli de lut și alabastru și de un fragment de ancoră. Stratigrafia și cronologia acestei așezări au suscitât vii și îndelungate dezbateri.

Conservarea de către unele comunități Starevo-Criș a ceramicii pictate, la care se adaugă elemente vinciene, a creat în zona arcului estic al Carpaților Occidentali grupul cultural Iclod. Acest complex constituie substratul pe care va lua naștere cultura Petrești. Cercetările de lungă durată de la Iclod au demonstrat că această stațiune dispunea de un sistem complex de fortificații, construit în vremea fazei Iclod I, utilizat și în faza Iclod II, când este abandonat odată cu extinderea locuirii. Tot aici au fost cercetate și

Tăblițele de lut ars de la Tărtăria

șiruri de împunsături fine ce desenează motive unghiulare și meandrice. Plastica antropomorfă a acestei culturi este cu adevărat excepțională. Formele sunt modelate realist, cu totul excepționale fiind cunoscutul *Gânditor* (autorul descoperirii s-a gândit la lucrarea lui Rodin) și replica lui feminină, ambele descoperite în așezarea de la Cernavodă. Aceste statuete au fost puse, pe bună dreptate, în legătură cu plastica de la Hacilar, din Anatolia.

Gânditorul și perechea sa de la Cernavodă, cultura Hamangia

două necropole de înhumare în care defuncții au fost depuși în poziție culcat pe spate, cu mâinile pe piept, pe abdomen sau pe lângă corp; orientarea este est-vest, cu privirea spre est. Inventarul funerar constă din vase (cilindrice, cupe cu picior înalt, străchini pictate, vase cu profilul în S), ocră, unelte din piatră, podoabe și ofrande animaliere.

Alt grup meridional, mai puțin numeros decât cel care a creat cultura Vinča, s-a stabilit la nord de Dunăre, în Oltenia și Muntenia, unde a dat naștere culturii Dudești. Decorul incizat al acestei culturi evoluează treptat în decor excizat, fiind transmis și culturilor ce o succed în acest spațiu: Vădastra și Boian.

Dobrogea este ocupată de purtătorii culturii Hamangia, cultură cu ceramică decorată cu

(cca 4500/4000–3400 î.Hr.) se caracterizează prin prezența, alături de uneltele din piatră, os, corn și lut ars, a unui număr tot mai mare de piese din cupru. Pentru prima dată se produc, în tipare simple sau bivalve, unelte grele de aramă (topoare-dălți și topoare cu brațe în cruce), puse în legătură cu exploatarea zăcămintelor de cupru din Transilvania. Aurul este folosit pentru podoabe și la confecționarea unor idoli, precum cei de la Moigrad, din cadrul culturii Bodrogkeresztúr/Gornești. La rândul său, meșteșugul olăritului atinge o dezvoltare remarcabilă, dovadă fiind numărul mare de vase superb decorate descoperite în siturile eneolitice. Culturile tipice pentru această perioadă sunt: Cucuteni–Ariuşd, Petrești, Gumelnița, Sălcuța, Tiszapolgár/Românești și Bodrogkeresztúr/Gornești; primele două fac parte din marea grupă a culturilor eneolitice cu ceramică pictată cu motive bicrome și tricrome.

În spațiul estic al Transilvaniei, la Ariuşd (jud. Covasna), au fost executate cele dintâi săpături sistematice privind epoca eneolitică din România. Materialele descoperite au fost integrate în marele complex cu ceramică pictată Cucuteni–Ariuşd–Tripolje, a cărui evoluție este jalonată de-a lungul a trei faze (A, AB și B). Ceramica cucuteniană, admirabil pictată, ce poate sta alături de orice creație similară a lumii preistorice, cunoaște, pe lângă formele comune, și tipuri elegante: cratere, suporturi cilindrice, amfore și vase-binoclu. Prin intermediul picturii bicrome sau tricrome sunt executate motive spiralice ori meandrice complexe, combinate după regulile simetriei, care dau pereților recipientelor un efect cromatic desăvârșit. Remarcabile sunt și motivele zoomorfe înfățișând feline. Plastica antropomorfă ține seama de proporțiile reale ale

corpului omenesc. Decorul acoperă ambele fețe ale corpului, de la gât până la vârful picioarelor. Acest decor fin și precis este reprezentarea tatuijului, a podoabelor și a costumației.

Cultura Petrești, a cărei evoluție a fost stabilită pe parcursul a trei faze (A, A-B și B), răspândită pe aproape tot teritoriul Transilvaniei, este socotită de unii specialiști ca fiind de origine locală, în timp

ce alții o privesc ca rezultat al unei migrații din zonele sudice ale Balcanilor. Este cunoscută în primul rând prin decorul pictat – motive pictate cu roșu, roșu-brun și, mai târziu, brun pe fond cărămiziu – care face dovada nivelului înalt de civilizație atins de purtătorii acestei culturi. Motivele ornamentale constau din benzi, romburi, pătrate, spirale și meandre. Formele tipice sunt străchinile, castroanele, suporturile înalte. Plastica este mai rară, la fel și piesele din aramă. Sfârșitul acestei culturi a fost pus în legătură cu pătrunderea în centrul Transilvaniei a purtătorilor culturii/orizontului Decea Mureșului și ai culturii Bodrogkeresztúr/Gornești.

Suport de tip „horă”, pictură albă și roșie, Drăgușeni (jud. Botoșani), cultura Cucuteni A

Mormintele de la Decea Mureșului au fost uneori considerate o continuare a ritualurilor de la Iclod, alte opinii privindu-le ca pe o dovadă clară a pătrunderii în centrul Transilvaniei a unei populații nord-pontice. Prezența ocului roșu, presărat pe schelete sau așezat la picioare sub formă de bulgărași, precum și alte elemente de ritual își găsesc totuși cele mai bune analogii în necropola de la Mariopol din sudul Ucrainei. Cultura Bodrogkeresztúr/Gornești, caracterizată prin prezența așa-ziselor vase de lapte, cu gât înalt și două proeminențe mici trase din buză și perforate vertical, este continuatoarea culturii Tiszapolgár/Românești (definită prin recipiente cu proeminențe în formă de cioc de pasăre, decorate cu incizii dispuse în rețea sau în trepte), urmașă, la rândul ei, a culturii Tisa din perioada Neoliticului dezvoltat.

La sud de Carpați, cultura Gumelnița, remarcabilă prin ceramica excizată și prin cea pictată, evoluează de-a lungul a două faze principale (A1 și A2; B1 și B2). În așezarea de la Căscioarele a fost descoperit un extraordinar model de lut ars al unui sanctuar eneolitic, constând dintr-un soclu lung de 51 cm și înalt de 22,5 cm, deasupra căruia au fost ridicate patru modele de locuințe. Tot acolo, dar într-un strat de cultură mai vechi, ce aparține culturii Boian, au fost semnalate și resturile unei construcții rectangulare de cult care avea pereții interiori pictați cu alb și roșu. Înrudită cu cultura Gumelnița este cultura Sălcuța, din Oltenia, care face parte din marele complex cultural Sălcuța–Krivodol–Bubanj. Numeroase elemente comune cu cultura Gumelnița (așezări de tip *tell*, ceramică pictată cu grafit, topoare de silex și statuete de os) arată legăturile multiple, inclusiv genetice, dintre cele două culturi.

Așezările culturilor neolitice și eneolitice erau situate pe terase joase ori înalte ale apelor, pe boturi ori pinteni de dealuri. Uneori, locuințele erau dispuse după anumite reguli. Cercetări recente pun tot mai des în evidență existența unor sisteme de apărare (șanțuri și valuri) ale acestor situri. Straturile de cultură sunt groase și supra-puse, formând uneori adevărate *tell*-uri.

Locuințele perioadei sunt de mai multe tipuri. Bordeiele aveau cel mai adesea o groapă de formă ovală, cu diametrul variind între 3 și 5–6 m. Pe una dintre margini era amenajată o vatră simplă dintr-un strat de lut netezit. Acoperișul din trestie era de formă conică sau alungită, fiind sprijinit pe un schelet de căpriori. De la începutul Neoliticului sunt documentate și locuințe de suprafață de formă rectangulară, cu o singură încăpere. Acestea aveau pereții din împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat de regulă cu paie. Acoperișul era în două ape, podeaua din lut bătătorit. Locuințele cucuteniene din Moldova,

inclusiv cele din sud-estul Transilvaniei, sunt spațioase (40–100 m² sau chiar mai mult), au adesea platformă de lut și sunt împărțite în două sau mai multe încăperi.

Sculptura neolitică și eneolitică este reprezentată prin figurine cultice, idoli, amulete din os, piatră ori lut. Sunt reprezentări umane sau animale, extrem de interesante prin trăsăturile redade, prin stilizarea corpurilor ori prin exacerbarea anumitor zone ale corpului. Dintre miile de statui antropomorfe descoperite, cele feminine, simboluri ale fertilității și fecundității, formează o majoritate covârșitoare. De asemenea, câteva vase antropomorfe pot fi socotite ca având valoare excepțională, ele impresionând prin plasticitate și simbolistică. Remarcabile sunt cele numite „Zeița de la Vidra” (cultura Gumelnița) și „Hora de la Frumușica” (cultura Cucuteni). Primul este un vas de mari dimensiuni, modelat fără cap și decorat cu diverse motive ce acoperă întregul corp; cel de al doilea este un suport de vas format din șase statuete feminine văzute din spate, înălțuite în cercul horei.

Cuprul a fost folosit la început pentru obținerea unor unelte ori podoabe mărunte (ace, sule, cârlige de pescuit, pandantive etc.), iar aurul a fost utilizat numai în scopuri decorativ-estetice. Mult timp, piesele metalice au fost obținute prin ciocănire, la tehnica turnării metalului în tipare (monovalve, bivalve) și la cea în „ceară pierdută” ajungându-se mult mai târziu. Deși nu dispunem de certitudini în legătură cu proveniența primelor piese de metal, se poate admite că este vorba de produse locale, nu de importuri. Această nu înseamnă în mod obligatoriu că metalurgia

a fost o născocire a populației locale, nefiind exclus ca ea să fi fost introdusă în urma legăturilor cu regiuni în care prelucrarea metalelor începuse mai devreme (Orient Apropiat ori Caucaz). Eneoliticul constituie un notabil salt calitativ în

„Zeița de la Vidra”

„Hora de la Frumușica”

dezvoltarea metalurgiei. În această perioadă artefactele din cupru sunt prezente în așezări, în inventarul mormintelor și chiar în depozite (ansamblu de obiecte întregi sau fragmente concentrate într-un singur loc, de obicei izolat). Frecvent apar în această perioadă topoare plate, dălți, accu cu cap rulat, brățări simple sau plurispirale și coliere. Cea mai complexă realizare a metalurgiei eneolitice este toporul cu gaură de înmănușare transversală și cu brațe dispuse în cruce. Aceste unelte-arme sunt legate de fazele târzii ale culturilor Cucuteni, Decea Mureșului și Bodrogkeresztúr/Gornești. Piesele eneolitice din aur, mult mai reduse numeric decât cele din cupru, constituie în fapt începuturile orfevrăriei în ținuturile transilvane. Nu putem trece peste acest capitol fără a aminti marele pandantiv de aur din tezaurul de la Moigrad (jud. Sălaj), care are 30 cm înălțime și cântărește cca 750 g.

Rolul invaziei triburilor de păstori venite din stepele nord-pontice (presupuse neamuri indo-europene) în sfârșitul civilizației de agricultori sedentari eneolitici reprezintă una dintre problemele vii dezbătute de specialiștii în preistoria Europei de Sud-Est. Ceea ce părea ieri a fi exclusiv o migrație de triburi de păstori poate fi înțeles astăzi ca o transformare economico-socială a populației locale, ca o adaptare a acesteia la noi condiții de mediu, la modificări în evoluția societății (creșterea rolului crescătorilor de animale și al păstorilor, dezvoltarea metalurgiei, o mobilitate mai accentuată, creșterea rolului militar al elitelor, modificări în planul credințelor etc.).

Privit global, Neoliticul și Eneoliticul au creat o societate prosperă, bazată pe exploatarea resurselor multiple complexe disponibile în spațiul românesc, dezvoltând tehnologii, creând structuri sociale bine organizate și rute de schimb locale, regionale și supraregionale, dar și o ideologie puternică și sofisticată. Toate aceste acumulări determină creșterea treptată a calității vieții și înmulțirea populației (mai ales din Neoliticul mijlociu), iar grupurile umane mai numeroase au determinat o mai bună și mai rapidă circulație a ideilor și a tehnologiilor. Producția de obiecte de prestigiu, precum sceptre de piatră, topoare de cupru cu brațe în cruce, podoabe din cupru și aur

etc., diferențele nete de inventar funerar între mormintele aceleiași necropole și diferențele dintre tipurile și inventarele locuințelor, toate dovedesc o creștere a inegalității sociale în cadrul societății.

Munca se diversifică și se specializează, artele se dezvoltă, la fel și arhitectura, toate implicând în mod absolut o administrare centralizată. Insist asupra faptului că orice comunitate umană mai mică sau mai mare, aflată mai jos sau mai sus pe scara timpului, era condusă de o căpetenie, un lider, un conducător. Acest lider trebuia să fi dovedit abilități deosebite cel puțin în unul dintre domeniile importante de activitate ale grupului (vânătoare, agricultură, lupte, preziceri etc.) și trebuia să dovedească permanent capacitatea de a organiza grupul respectiv pentru a-i asigura necesitățile de hrană, ajutor, evident, de un grup de sfătuitori. De asemenea, trebuie să avem în vedere că dimensiunile impresionante ale unor așezări eneolitice (unele cu sute de locuințe) întăresc faptul că, pentru conducerea lor, era necesară o instituție de coordonare.

Beneficiem de relativ puține date antropologice privind populațiile preistorice. În aria unor culturi semnificative (de exemplu Cucuteni), lipsesc descoperirile funerare, aceasta fiind expresia unor practici rituale ce nu pot fi identificate prin metode arheologice. De asemenea, ritul arderii morților practicat aproape exclusiv de unele civilizații (de exemplu cultura Wietenberg din Epoca Bronzului) ne privează de material osteologic potrivit pentru analize. Însă analizele ADN, tot mai complexe, ne-au deschis o extraordinară poartă pentru înțelegerea unor fenomene antropologice până acum inaccesibile. Astfel, știm că populațiile neolitice locale dețin un amestec de gene provenind de la fermieri din Orientul Mijlociu și de la vânători-culegători care i-au precedat în Europa. De asemenea, avem tot mai multe dovezi privind un al treilea grup, originar din stepele estice, care ar fi contribuit la structurarea genetică a populației europene moderne.

În concluzie, datele arheologice de care dispunem ne înfățișează Neoliticul și Eneoliticul ca perioade istorice de stabilitate, în care populații locale sedentare au creat câteva dintre cele mai spectaculoase civilizații din spațiul european și nu numai.